

Inleiding

De staat van de voorschoolse voorzieningen

Dit boek gaat over de voorschoolse voorzieningen: kinderopvang en kleuterschool. Dat zijn heel bijzondere plekken, waar het meest private en het meest publieke samen komen. De staat van het kind en het kind van de staat. Het zijn immers plekken waar ouders hun dierbaarste bezit aan toevertrouwen en waar ze de zorg voor en de opvoeding van hun kind mee delen. Veel intiemer wordt het niet. Maar het zijn ook plekken van beleid en dus van politiek: beleid inzake preventie, beleid inzake gelijke kansen voor mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt, beleid inzake levenslang leren, om er maar enkele te noemen. Meer publiek en politiek wordt het ook niet. Daarom is het belangrijk om over dit soort plekken de vraag te stellen: zijn de zaken zoals ze moeten zijn? Of zijn ze zo omdat ze altijd zo geweest zijn? Om te kunnen nadenken over wat we willen, moeten we afstand kunnen nemen van wat er is. En dus moeten we evidenties in vraag stellen en lastige vragen stellen. Enkele voorbeelden:

Vlaanderen treft maatregelen om kinderen en ouders te bestraffen indien ze onvoldoende dagen naar de kleuterschool gaan. Sommigen pleiten ervoor om de leerplicht (of zelfs de schoolplicht) in te voeren vanaf drie jaar³. Kinderen kunnen de toegang tot het eerste leerjaar geweigerd worden als ze onvoldoende aanwezig zijn in de kleuterschool en kunnen dan een deel van de kinderbijslag missen. Maar weten we wel of dit goed is voor kinderen? En of dit goed is voor elk kind? En waarom leggen we bij die kinderen van drie jaar net de nadruk op hun schoolparticipatie als het gaat om kinderen uit kansarme en allochtone gezinnen, terwijl net diezelfde kinderen minder kans hebben om een plaats te

---

3. Brinkman, P., & Versluys, K. (2021). *Naar de kern: de leerlingen en hun leerkracht*. Brussel: Departement Onderwijs en Vorming.

vinden in de kinderopvang? Hoe komt het trouwens dat we vinden dat elk kind vanaf drie jaar (of zelfs twee en een half jaar) naar een voorziening moet gaan (die we school noemen), maar dat we niet vinden dat elk kind van twee jaar naar een soortgelijke voorziening moet kunnen (die we kinderopvang noemen)? En waarom noemen we die ene voorziening eigenlijk 'school' en die andere 'opvang'?

We vinden allemaal dat het goed is dat ouders betrokken zijn bij de kinderopvang en de kleuterschool. Ouderparticipatie staat in elk handboekje voor kinderopvang en kleuterschool geschreven. Maar wat is dat dan precies? En vooral: hoe komt het dat we ouderbetrokkenheid doorgaans definiëren zonder ouders daarbij te betrekken?

We willen graag dat onze kinderen opgroeien tot wereldburgers. Eens ze achttien jaar of ouder zijn, willen we dat ze op Erasmus en andere uitwisselingsprojecten gaan om de wereld te verkennen. Zo zullen ze andere talen leren, met andere culturen leren omgaan en zich tot polyvalente burgers ontplooiën. En tegelijk organiseren we de eerste zes jaar van hun leven zo dat ze amper met diversiteit en heterogeniteit in aanraking komen. En is meertaligheid zo goed als onbekend in de kinderopvang en de kleuterschool. Ja, we kennen hier en daar wel een tweetalig kinderdagverblijf (als het om Frans of Engels gaat), maar als het om de vele moedertalen van de kinderen gaat, blijven we verkrampd omgaan met die zich ontwikkelende meertaligheid. Waarom is dat zo? En is dat in andere landen ook zo?

We vinden allemaal dat de eerste levensjaren van ontzettend belang zijn. Je weet wel, de fameuze 'eerste 1000 dagen'. Heel veel wetenschappelijk onderzoek bevestigt dat ook. Wat kinderen in die eerste jaren leren en wat ze daar ontwikkelen, zal later in het leven amper nog geëvenaard worden. En toch... Toch zijn de opleidingsvereisten voor het personeel steeds lager naarmate de leeftijd van de kinderen jonger is. Wie aan meerderjarigen lesgeeft moet gedoctoreerd zijn, wie aan zestienjarigen lesgeeft, moet een masterdiploma hebben. Wie aan lagerschoolkinderen lesgeeft, moet een bachelordiploma hebben. En wie in de kinderopvang werkt, moet nauwelijks een kwalificatie hebben. En velen van deze mensen verdienen amper het minimumloon. Hoe is het zo ver kunnen komen en wat zegt dat over ons respect voor de mensen die dit belangrijke werk doen?

Om deze (en vele andere) vragen te begrijpen, is het nodig om na te gaan waar die vragen vandaan komen. Dat is wat in de komende hoofdstukken gebeurt.

We gaan telkens na wat de historische ontwikkeling is van een aantal actuele problemen. We overlopen hier alvast enkele van die belangrijkste actuele discussies: wat kwaliteit is, wie er in- en uitgesloten wordt, hoe we omgaan met de maatschappelijke diversiteit en welke professionaliteit nodig is.

Kwaliteit

Meer dan honderd jaar lang was de kinderopvang in de ban van de vraag ‘goed of slecht?’. Beleidsmensen debatteerden over de vraag of de kinderopvang moeders niet zou aanzetten om zich te ontdoen van ‘hun moederlijke plicht’. En wetenschappers uit verschillende disciplines probeerden aan te tonen dat kinderopvang slecht was omdat het de band tussen moeder en kind zou verstoren. Trouwens: over vaders werd er toen amper gesproken. En de moeders zelf? Die werden amper gehoord en moesten het stellen met een groot schuldgevoel. Kwaliteit was dan uitsluitend medisch-hygiënische kwaliteit. Goede kinderopvang was kinderopvang die kinderen medisch screende, elke dag een badje gaf, kleertjes van de kribbe aandeed en vooral zorgde dat er geen contact tussen binnen en buiten mogelijk was en ook geen contact tussen de kinderen onderling.

Vanaf de jaren zeventig veranderde dit onder meer dankzij de feministische beweging die goede kinderopvang eiste in het kader van het recht op arbeid voor vrouwen. Een nieuwe generatie wetenschappers (waaronder niet toevallig eindelijk ook prominente vrouwelijke wetenschappers) draaide de wetenschappelijke vraag om. In plaats van de vraag ‘Is kinderopvang goed of slecht?’ bestudeerden ze de vraag ‘Wat is goede kinderopvang?’. Kinderopvang werd (in het begin schoorvoetend) steeds meer ook als een opvoedingsmilieu en niet enkel als opvang gezien.

Vandaag weten we dat kinderopvang, net als de kleuterschool, een positieve invloed heeft op de ontwikkeling van kinderen. En dat gaat om zowat alle aspecten van die ontwikkeling: verstandelijke ontwikkeling, sociale ontwikkeling, taalontwikkeling en dergelijke. Maar vooral ook om die vaardigheden die er het meest toe doen: nieuwsgierigheid, doorzettingsvermogen, zelfregulering, ondernemingszin. Dat zijn net de vaardigheden waardoor kinderen zich hun hele leven lang blijven ontplooiën. We weten echter ook dat kinderopvang en kleuterschool die positieve invloed enkel kunnen hebben als ze van goede kwaliteit zijn. Middelmatige kwaliteit is niet goed genoeg en belabberde kwaliteit brengt jonge kinderen eerder schade toe.

Dat doet uiteraard een nieuwe vraag rijzen: wat is de staat van de kinderopvang in Vlaanderen vandaag?

Vlaanderen heeft sinds 2014 een vooruitstrevend ‘Pedagogisch Raamwerk voor de kinderopvang’⁴. Dat is een gedragen visie op de vraag waar de kinderopvang voor dient, wat die kinderopvang wil betekenen voor kinderen, ouders en samenleving en wat daar voor nodig is. En dus ook een visie op wat we verstaan onder ‘pedagogische kwaliteit’. Een uitgebreid onderzoek op 400 plaatsen gaf in 2015-2017 bovendien een antwoord op die vraag naar de staat van de kinderopvang. En een herhaling van dat onderzoek in 2023-2024 geeft een nieuwe stand van zaken. Uit het onderzoek en een grondige analyse van ander wetenschappelijk onderzoek van de laatste decennia leren we wat de zwakke punten zijn en hoe we die kunnen verhelpen. Enkele duidelijke handvaten om dit aan te pakken zijn alvast de volgende:

- Te veel kinderen per volwassene: met een subsidienorm van acht à negen en binnenkort zeven kinderen per medewerker zitten we in Vlaanderen ver boven wat internationaal aanvaardbaar is. Ter vergelijking: in Nederland bracht men het aantal kinderen per volwassene per 1 januari 2019 terug tot maximaal drie baby’s per medewerker met een minimum van twee vaste medewerkers. We zien dat de kwaliteit daalt bij meer dan vijf of zes kinderen (soms ook al vanaf vier kinderen) per medewerker. Dat is nog meer het geval bij de gezinsopvang. En dat is ook logisch: onthaalouders moeten immers ook heel wat huishoudelijke taken vervullen tijdens de opvang van de kinderen. Het is dus nodig dat we het aantal kinderen per volwassene verminderen en dat we verschillende normen stellen voor groepsopvang en gezinsopvang.
- Onvoldoende opleidingen en begeleidingen: we weten dat de kwaliteit in grote mate bepaald wordt door de competenties van de begeleiders. De laatste decennia ging het aantal medewerkers met een kwalificatie achteruit. Onderzoek leert ons dat die medewerkers het moeilijk hebben om de ontwikkelingskansen van kinderen goed in te zien en daarop in te spelen, vooral op momenten die ze eerder als zorgmomenten beschouwen (het middagmaal bijvoorbeeld) of tijdens vrijspelmomenten. Dat is een vaardigheid die goed aangeleerd en geoefend kan worden, indien we inzetten op langdurige en volgehouden begeleiding.

---

4. Vandenbroeck, M., & Laevers, F. (2014). *Een pedagogisch raamwerk voor de kinderopvang van baby’s en peuters*. Brussel: Kind en Gezin.

Dat alles vraagt natuurlijk dat we niet alleen investeren in het aantal plaatsen, maar ook in de kwaliteit ervan. Te vaak gingen bijkomende investeringen vooral om het creëren van nieuwe plaatsen en onvoldoende om het verbeteren van bestaande plaatsen. Er is namelijk niet zoiets als goedkope kinderopvang. Er is altijd iemand die de prijs betaalt. Soms zijn dat de kinderen, omdat de kwaliteit ondermaats is. Soms zijn dat de ouders, omdat de kinderopvang duur is. Soms zijn dat de medewerkers vanwege de moeilijke werkomstandigheden. Vaak zijn het alle drie.

De kleuterschool heeft zich van bij het begin ontwikkeld als een volledig andere voorziening. Kinderopvang was een noodzakelijk kwaad en de kleuterschool was een nuttige voorbereiding op de school. Zo zag men dat. En toonaangevende beleidsmensen hebben nooit gewild dat kinderopvang en kleuterschool nader tot elkaar zouden komen. Daardoor kennen we vandaag in Vlaanderen de unieke situatie dat alle kinderen vanaf twee en een half jaar gratis (of bijna gratis) voltijds naar de kleuterschool kunnen en dat is een belangrijke verworvenheid. Naarmate de kleuterschool meer en meer beschouwd werd als de voorloper van het lager onderwijs, is men steeds meer bij de jongste kinderen de nadruk gaan leggen op het aanvankelijk leren. Dat is ten koste gegaan van de zorg voor de jongste kleuters en de dialoog met hun ouders. Dat leidt bijvoorbeeld tot de absurde situatie dat een kleuterschool een middagpauze van een uur inlast en ze tegelijk niet verantwoordelijk is voor de kwaliteit van die pauze. Zo zijn er nog heel wat kleuterscholen die geen slaapgelegenheid bieden, waar de speelplaatsen en de refters dermate druk zijn dat de jongste kinderen er in de verdrukking komen, of waar er geen beleid is omtrent zindelijkheid. En dat zijn dan weer redenen waarom sommige ouders hun kind liever wat vaker thuishouden.

De kern van het probleem is dat we (mee door de historisch geconstrueerde scheiding tussen opvang en onderwijs) zorgen en leren als twee afzonderlijke zaken beschouwen. Alsof lichaam en geest niet onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Kinderen leren ook via hun lichaam. Zorgmomenten zijn bij uitstek ook pedagogische momenten. En leermomenten dienen met zorg omringd te zijn. En zo komen we tot enkele vreemde vaststellingen:

- In de kinderopvang wordt redelijk goed gezorgd, maar schieten de leerkan- sen vaak tekort.
- In de kleuterschool ligt de nadruk net op die ontwikkelingskansen, maar schiet de zorg tekort.

- In de kinderopvang is de laatste jaren veel aandacht voor ouderbetrokkenheid en dialoog, zeker in contexten van diversiteit, terwijl in de kleuterschool ouders nog vaak buiten de klas afscheid moeten nemen.
- In de kleuterschool willen we terecht hoogopgeleide professionelen, terwijl we die zo hard missen in de kinderopvang.
- In de kinderopvang zijn groepen van acht kinderen per volwassene eigenlijk al een stuk te groot, maar in de kleuterschool werkt een kleuterleider vaak met groepen van meer dan twintig kinderen. Ook dat is internationaal extreem uitzonderlijk.

Wat die grote groepen betreft, heeft ons onderzoek ook getoond dat die het bijzonder lastig maken om een goed taalaanbod te voorzien voor alle kinderen en voor de niet-Nederlandstalige kinderen in het bijzonder.

Zo komen we tot een van de merkwaardigste beleidsparadoxen van de laatste jaren. We verplichten ouders om hun kinderen voldoende naar de school te sturen, ook voor de officiële leerplicht. Maar tegelijk kunnen we niet garanderen dat er daar voor die kinderen ook voldoende goed gezorgd wordt en dat ze er voldoende leeransen krijgen. En zo zorgen we er niet voor dat de kleuterleiders die met de jongste kinderen werken, de middelen hebben om dat werk ook naar behoren te doen. Nochtans: men kan niet goed voor kinderen zorgen als men ook niet goed zorgt voor degenen die voor kinderen zorgen.

In- en uitsluiting

De geschiedenis van de voorschoolse voorzieningen leest als een lange geschiedenis van uitsluiting. Dat is zeer duidelijk voor de kinderopvang. En het is ook waar – maar dan op een andere en minder duidelijke manier – voor sommige kleuterscholen.

Wanneer men de nadruk legt op de ouderlijke verantwoordelijkheid, gaat dit maar al te vaak samen met een wantrouwen in ouders. Dat is al de hele geschiedenis zo. In de 19de eeuw, toen de kinderopvang ontstond, waren het de arbeidersvrouwen die men wantrouwde. Een goede moeder is een vrouw die haar man gehoorzaamt en voor de kinderen zorgt, dat was het devies. En dus zeker geen werkende vrouw die haar kind naar de kinderopvang bracht. Dat het voor die arbeidersvrouwen, gezien de lamentabele levensomstandigheden en de lage lonen, een noodzaak was om te werken, werd buiten beschouwing

gelaten. Dat zij voor hun kinderen moesten zorgen in vreselijke woon- en leefomstandigheden ook. En dus werd de kindersterfte beschouwd als de schuld van verwaarlozende of onwetende moeders (opnieuw: van de vaders was er weinig sprake). Daarom was de kinderopvang een noodzakelijk kwaad: noodzakelijk om in de plaats te treden van de ‘schuldige’ moeders, maar kwaad omdat het zou toelaten de ouderlijke verantwoordelijkheid af te schuiven op anderen. Het valt best te begrijpen dat het in dergelijke omstandigheden onmogelijk was om de pedagogische praktijk af te stemmen in dialoog met de ouders. Het wantrouwen ten aanzien van de ouders was dermate groot dat men een strikte scheiding tussen binnen en buiten voorschreef. Tot ver in de jaren zeventig vond men in Vlaanderen kinderdagverblijven waar aan de ingang een bordje hing: ‘ouders hier uw kinderen afgeven’. Merkwaardig genoeg zien we dat (onder een lichtjes andere vorm) nog steeds in de kleuterscholen. Daar is het niet ongebruikelijk dat een rode of gele streep op de grond aanduidt tot waar de ouders mogen komen. Of dat er een kus- en knuffelzone op de speelplaats (of erger: vóór de speelplaats) wordt ingericht die ouders de facto uit de klas weert. Nog steeds vind je in Vlaanderen scholen die beweren dat een kort afscheid het best is (‘snel een zoen en weg is uw kapoen’) en dat traantjes er nu eenmaal bij horen. Nog steeds zien we op de televisie op 1 september beelden van huilende kleuters aan de schoolpoort en krijgen we de commentaar dat dit ‘normaal’ is. Waarom zouden we dat eigenlijk normaal moeten vinden? Buiten Frankrijk en België zijn er amper landen te vinden waar men ouders uit de klassen weert en dergelijke hartverscheurende taferelen normaal vindt. Gelukkig is dit ook bij ons aan het veranderen en zien we steeds meer kleuterleiders die ouders verwelkomen in de klas en ze soms een plek geven in het ochtendritueel of mee laten helpen bij het middagmaal. Ook de onderwijsinspectie is zich steeds meer bewust van het belang van zorg en van het verwelkomen van ouders als voorwaarden voor gelijke kansen (Onderwijsinspectie, 2020).

Zowel in het beleid als in de wetenschappelijke literatuur wordt veel belang gehecht aan ouderbetrokkenheid. Ouderbetrokkenheid wordt dan doorgaans beschouwd als een noodzakelijk middel voor betere schoolresultaten en dus voor gelijke kansen. Dat geldt dan vooral ook voor kansengroepen: kinderen van ouders die in armoede leven, van kortgeschoolde ouders en van gezinnen met een migratiegeschiedenis bijvoorbeeld. De redenering is dat als ouders beter zouden participeren en van meet af aan meer interesse zouden tonen voor de kinderopvang en kleuterschool, dat dit de kinderen beter zou motiveren en

de ouders zou helpen om ook thuis een betere 'leeromgeving' te creëren voor hun kind. Op die instrumentalisering is heel wat kritiek gekomen, onder meer omdat het de voorschoolse voorzieningen reduceert tot een voorbereiding op de school, omdat het kinderen zo beperkt tot wat ze later moeten worden (met weinig respect voor wat ze nu zijn) en omdat het de relatie tussen ouders en kind ontdoet van de affectieve liefdesband en reduceert tot een technische relatie waarbij men ouders tot de leraren van hun kind maakt. Het getuigt vaak ook van een wantrouwen tegenover diezelfde ouders. Maar misschien nog belangrijker: het maakt dat de voorziening (de kinderopvang of de kleuterschool) bepaalt hoe de ouderbetrokkenheid vorm moet krijgen (bijvoorbeeld aanwezig zijn op het oudercontact of afwassen op het schoolfeest), zonder dat die vorm aangepast is aan de diversiteit van ouders en zonder dat ouders betrokken werden bij het bepalen van wat hun betrokkenheid zou moeten zijn.

De in- en uitsluiting van ouders kan ook andere – meer letterlijke – vormen aannemen. Gedurende vele jaren was de kinderopvang als noodzakelijk kwaad voorbehouden voor arbeidersvrouwen. Pas in de jaren zeventig gingen meer middenklassevrouwen aan het werk en vonden zij ook een plaats in de kinderopvang. Door bezuinigingsmaatregelen vanaf de jaren tachtig breidde het aanbod gedurende tien jaar niet meer uit, terwijl de vraag bleef stijgen. Sinds het einde van die periode zijn er daarom wachtlijsten die vandaag nog steeds niet overal zijn weggewerkt. Op vele plaatsen is het nog steeds zo dat je meerdere maanden vooraf je plaatsje in de kinderopvang moet reserveren en op sommige plaatsen is het zo dat je dat het best doet zodra je predictortest verkleurt. Bovendien zijn er in de jaren na 2020 meer plaatsen verloren gegaan dan er bijgekomen zijn. En het tekort is niet gelijk verdeeld. In armere gemeenten of wijken is doorgaans ook minder kinderopvang te vinden. En kinderen uit gegoede gezinnen hebben tweemaal zoveel kans op een plaats als kinderen uit armere gezinnen. Dat betekent dat de publieke middelen voor de kinderopvang meer ten goede komen aan de rijkere gezinnen, wat men het mattheuseffect noemt. Aan het begin van de 21ste eeuw leek daar verandering in te komen. Het beleid werd zich bewust van deze onrechtvaardige situatie, het aandeel van de kinderopvang waar de ouderbijdrage afhankelijk is van het inkomen nam toe en verschillende projecten zagen het licht om tegemoet te komen aan de noden en behoeften van ouders met kinderen in armoede. De laatste paar jaren lijkt die meer sociale tendens in het beleid terug te verminderen. Het decreet van 2014 bracht immers een aantal veranderingen mee waarvan is aangetoond dat ze de ongelijkheid doen

toenemen: de maatregel dat je vooraf precies je aantal dagen (of halve dagen) moet opgeven, maakt het voor mensen met onzekere leef- of arbeidssituaties moeilijker en soms onmogelijk om van de kinderopvang gebruik te maken. De minimale ouderbijdragen zijn ook sterk verhoogd en de mogelijkheid om via het OCMW een lagere bijdrage te bekomen, werkt nauwelijks (zoals door experts voorspeld). Het gevolg is dat kansengroepen steeds minder toegang dreigen te krijgen tot de kinderopvang en we zien helaas weinig signalen dat dit door het beleid wordt opgepikt en rechtgezet. De scheeftrekking waarbij armere gemeenten of wijken minder kinderopvang kennen, is in elk geval niet verminderd. In 2023 besliste de Vlaamse Regering om absolute voorrang te geven aan ouders die minstens vier vijfde werken. Zo trok ze in één keer een streep door de zeer langzaam toenemende aandacht voor de sociale functie van de kinderopvang en maakte ze de toegang voor kansengroepen nagenoeg onmogelijk.

En zo komen we opnieuw tot een vreemde beleidsparadox. Sinds het einde van de 20ste en het begin van de 21ste eeuw wordt steeds meer nadruk gelegd op de individuele ouderlijke verantwoordelijkheid. Dat uit zich op verschillende vlakken. De slogan 'geen rechten zonder plichten' is nog nooit zo populair geweest. Armoede wordt steeds meer als een individueel probleem van opvoeding benaderd en kinderopvang en kleuterschool worden door internationale organisaties (UNICEF, Unesco, Wereldbank, de Europese Commissie) beschouwd als een van de krachtigste middelen inzake de bestrijding van kinderarmoede. Dat is voor een deel ook terecht omdat het een van de weinige voorzieningen is die zowel invloed op ouders als op kinderen kunnen hebben. Maar tegelijk met die groeiende aandacht voor kinderopvang en kleuterschool als middelen voor armoedebestrijding zien we dat het voor gezinnen in armoede steeds moeilijker wordt om voor hun kind een plaats in de kinderopvang te vinden. En de aandacht voor voorschoolse voorzieningen inzake armoedebestrijding is niet gepaard gegaan met de investeringen die noodzakelijk zijn om de kwaliteitsvoorwaarden te scheppen om ook effectief te zijn in het bestrijden van de armoede.

Diversiteit

Het thema van de diversiteit in de opvoeding van jonge kinderen is bijzonder actueel. Denken we maar aan de verhitte discussies over het gebruik van moedertalen en hoe dat nu zit met de meertaligheid van jonge kinderen. Beleidsmensen

vinden vandaag zelfs dat ze een mening moeten hebben over de talen die kinderen met elkaar spreken op de speelplaats. Het zijn discussies die emotioneel hoog oplopen en waar de ideologieën de bovenhand halen boven wetenschappelijke inzichten. Toch is het helemaal niet zo dat dit een nieuwe discussie zou zijn. De vraag hoe we met diversiteit moeten omgaan, hoe dat omgaan met diversiteit zich verhoudt tot het creëren van een nationale (of regionale) identiteit of natievorming en wat de rol van het onderwijssysteem daarbij moet zijn, is minstens even oud als België zelf. Ze gaat historisch over andere deelgroepen (die we dan doelgroepen noemen): de arbeiders in de 19de eeuw, de ‘gastarbeiders’ in de jaren vijftig, de ‘allochtonen’ aan het eind van de 20ste eeuw en de ‘vluchtelingen’ aan het begin van de 21ste eeuw. Toch zijn er ook belangrijke parallellen tussen vroeger en nu. Een eerste is dat ouders die ‘anders’ waren dan de middenklasse (of dan de burgerij in de 19de eeuw) gewantrouwd werden. Zij moesten opgevoed of beschaafd worden. Of anders gezegd: “Als zij wat meer zouden worden zoals wij, dan zou dat beter zijn voor hen. En voor ons.”

In de beleidsdocumenten van de eerste helft van de 20ste eeuw ging het zelden of nooit over de vraag hoe men hun levensomstandigheden kon verbeteren. Het ging wel over de vraag hoe men hen kon ‘beschaven’. Ze kregen goede raad en advies. Bijvoorbeeld over het afkoken van flessen en spenen, vergetend dat de kost voor kolen of hout om dit te doen vaak boven hun budget ging. Ze kregen ook het advies dat ze het best hun baby langer zouden zogen, maar ouderschapsverlof was onbestaand en wie kort na de bevalling niet opnieuw aan de fabriekspoort stond, riskeerde haar werk te verliezen.

Toen we in de jaren vijftig en zestig werknemers uit de Middellandse Zeelanden importeerden, zagen we dezelfde tendensen: wantrouwen, gevolgd door een beschavingsoffensief. De eerste rapporten van de overheidsorganisatie NWK (de voorloper van Kind en Gezin en Opgroeien) over de buitenlandse gezinnen die zich in België kwamen vestigen, waren extreem negatief, minstens even veroordelend als de rapporten over de arbeidersgezinnen enkele decennia eerder. Later, toen duidelijk werd dat de ‘gastarbeiders’ hier zouden blijven en het steeds meer over gezinnen dan over individuen ging, kwam er stilaan een integratiebeleid op gang dat meer weg had van een assimilatiebeleid. De opkomst van extreemrechtse en racistische politieke partijen gebeurde samen met de economische crisis van de jaren tachtig. De economische crisis veroorzaakte niet alleen werkloosheid, maar ook een crisis in het geloof in de welvaartsstaat zelf en de roep om een terugkeerbeleid van wie men toen allochtonen is gaan noemen.

In de kinderopvang werd vanaf de jaren negentig schoorvoetend een begin gemaakt met het ontwikkelen van een pedagogiek van de diversiteit, vooral onder invloed van VBJK (www.vbjk.be) en het internationale netwerk DECET (www.decet.org). Tegelijk zetten verschillende kleuterscholen ook de eerste stappen voorbij de klassieke multiculturele aanpak. Het waren de eerste pogingen om een 'kleurenblinde' aanpak te overstijgen, een aanpak die elk kind gelijk wil behandelen en dus geen oog heeft voor diversiteit. Tegelijk was het ook zoeken om een 'toeristische' stereotyperende aanpak te vermijden die enkele derdewereldposters aan de muur hangt en even het Suikerfeest viert om dan terug te keren naar het 'normale' programma. Er zijn op dat vlak belangrijke stappen gezet en in de 21ste eeuw groeide ook in de wetenschappelijke wereld en bij Opgroeien het inzicht over wat een diversiteitsbeleid zou kunnen zijn. De dagelijkse realiteit was ondertussen evenwel geëvolueerd van diversiteit naar superdiversiteit. Dat betekent dat een klas, of een stad, of een leefgroep, niet meer uit intern homogene deelgroepen bestaat. En dat het dus niet gaat om pakweg de subgroep Vlamingen versus de subgroep Turken. Steden bestaan uit vele heterogene subgroepen, waarbij er ook binnen elke subgroep een grote diversiteit bestaat. Maar tegelijk bleef in Vlaanderen de houding tegenover diversiteit in het algemeen en meertaligheid in het bijzonder even verkrampt en verbonden met een voorbijgestreefde identiteitsideologie. De idee dat identiteiten hybride, meervoudig en nomadisch zijn, dat je dus én Brusselaar én Vlaming én Belg én man én academicus én vader tegelijk kan zijn; of én Belg én drietalig én Tunesiër én economist, en dat al die zaken deel uitmaken van dezelfde identiteit en het ene aspect het andere echt niet in de weg hoeft te staan, dat idee is nog lang geen gemeengoed geworden. En zo lang dat niet het geval is, blijft men doen alsof het gebruik van een taal het aanleren van een andere in de weg staat, ook al toont wetenschappelijk onderzoek het tegendeel. En lijkt het alsof enkel Engels, Frans of desnoods Spaans de moeite waard zijn, alsof het Turks, het Arabisch of het Servisch niet ook bewonderenswaardige literatuur, poëzie of filosofie hebben voortgebracht. En zolang blijven kinderen in de voorschoolse leeftijd gekwetst worden omdat ze de impliciete boodschap mee krijgen dat ze een deel van wie ze zijn aan de ingang van de klas of de leefgroep moeten achterlaten.

De laatste jaren lijkt de discussie over diversiteit er vooral een geworden over 'achterstand'. Taalachterstand of schoolachterstand bijvoorbeeld. En dat gaat samen met een krampachtig beleid over het aanleren van het Nederlands. Natuurlijk is het belangrijk dat kinderen van jongs af aan de dominante onderwijstaal onder

de knie krijgen. Daar twijfelt niemand aan, ook niet de ouders van anderstalige of meertalige kinderen. Maar het lijkt alsof de voorschoolse voorzieningen in het algemeen en de kleuterschool in het bijzonder daar de hoofdrol in moeten spelen. En dat leidt dan weer tot andere merkwaardige beleidsparadoxen.

Ten eerste zien we steeds nadrukkelijker een pleidooi voor het uitvlakken van de heterogeniteit (en de diversiteit) in mogelijkheden en taal alvorens de ‘echte’ leerplicht begint, wat doet uitschijnen dat het leerplichtonderwijs zich van haar originele emancipatorische missie wenst te ontdoen. Het lijkt dan wel of het leerplichtonderwijs het opgegeven heeft nog iets aan de maatschappelijke ongelijkheid te doen. Dan lijkt het alsof de problemen van de onderwijsongelijkheid vooral *buiten* het onderwijs opgelost dienen te worden.

Ten tweede is het vreemd om vast te stellen dat die kleuterschool, waarvan we dan zoveel verwachten, niet de middelen krijgt om te doen wat we ervan verwachten. Kinderen van twee en een half jaar worden afzonderlijk gezet in een aanpassingsklas of overgangsklas, waardoor (vaak net beginnende) leraren de zorg voor een groep van soms meer dan twintig van de jongste kleuters moeten opnemen. Dat vraagt een bovenmenselijke inspanning. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat observatiestudies aantonen dat het taalaanbod naar die jongste kleuters te wensen overlaat. Het is een klimaat en een context waarin de kleuterschool onmogelijk kan voldoen aan wat de samenleving van haar verwacht.

Bovendien verwacht de samenleving van die medewerkers in de kinderopvang en de kleuterschool dat zij oplossingen aandragen voor hoe om te gaan met de meertaligheid, in contexten waarin in één groep makkelijk vijf of tien verschillende thuistalen voorkomen, zonder hen daarbij leermiddelen, didactische inzichten of permanente begeleiding aan te bieden. In zo'n context is het merkwaardig dat met de regelmaat van de klok pleidooien voor de verlaging van de leerplicht opkomen, steeds gelegitimeerd door het verlangen die ‘allochtone’ kinderen Nederlands te leren, maar zonder ondersteunende maatregelen voor de mensen die deze klus moeten klaren.

En ten derde vinden we dat vluchtelingen zo snel mogelijk moeten ‘integre- ren’ (wat dat ook betekent), maar is er vooralsnog onvoldoende ondersteuning voor medewerkers van kinderopvang en kleuterschool die kinderen met een traumatische achtergrond zo goed mogelijk willen ontvangen.

Wanneer het over het omgaan met diversiteit gaat, gaat het jammer genoeg eerder over hoe we omgaan met degene die afwijkt van de norm en minder over het in vraag stellen van de norm die de afwijking creëert.

Professionaliteit

Kinderen opvoeden is mensenwerk. Het zal niemand verbazen dat onderzoekers keer op keer vaststellen dat de kwaliteit van de kinderopvang en de kleuterschool afhangt van de competenties van de medewerkers. Dat kan ook niet anders. Structurele kwaliteitskenmerken zijn natuurlijk belangrijk: het aantal kinderen per volwassene (denk: #negenisteveel), de inrichting van de ruimte, de veiligheid en dergelijke. Omdat die zaken het mogelijk maken dat de medewerkers in goede omstandigheden hun werk doen. Maar waar het ook op aankomt voor het welbevinden, de betrokkenheid en de leermogelijkheden van kinderen, is de proceskwaliteit: de manier waarop de medewerkers met de kinderen omgaan en de kinderen mogelijkheden bieden om met elkaar om te gaan. En die hangt onder meer af van de mate waarin de medewerkers de signalen van de kinderen opmerken, ze juist interpreteren, er gepast op reageren, zonder overreactie. Het gaat om de competentie om kinderen te observeren, hun gedrag te interpreteren, hen te brengen tot wat ze nog net niet zelfstandig kunnen. De competentie ook om met ouders in dialoog te gaan en de werking af te stemmen op de diversiteit van gezinssituaties. De vaardigheden ook om met collega's in dialoog te gaan over het werk en zo de eigen kritische reflectie aan te scherpen. En dat zijn geen zaken die afhangen van aangeboren talent. Of van moederlijke instincten, zoals men ooit wel eens beweerde. Het gaat ook niet louter om technieken, daarvoor is het werk met mensen te onvoorspelbaar, te complex en vraagt het te veel reflectie om telkens opnieuw de pedagogiek aan te passen aan de reële context. Het gaat dus om reflexieve professionaliteit: om kennis, om vaardigheden, om waarden en normen en om inzichten die aangeleerd kunnen (en moeten) worden. Dat kan zowel door opleidingen als door volgehouden begeleiding en bijscholing, al werkt de combinatie van beide het best, zo leren we uit onderzoek. Ervaring daarentegen volstaat niet: internationale onderzoeken tonen steeds weer dat het aantal jaren ervaring niet samenhangt met competenties en dat is eens te meer ook aangetoond bij Vlaamse onthaalouders⁵.

Welke vaardigheden, welke waarden en normen, welke kennis men precies nodig heeft, hangt uiteraard deels af van de visie die men heeft op waar de kinderopvang en de kleuterschool voor dienen.

---

5. Vandenbroeck, M., Hulpia, H., & Slot, P. (2021). Quality in family child care providers: A study of variations in process quality *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(2), 261-277.

In de 19de en de vroege 20ste eeuw was men erg bezorgd over besmettingen. Opleidingen en bijscholingen, zoals in de toen bekende 'kribbescholen' van dokter Miele in Gent, gingen daarom over wat men *profylaxe* noemde: de kennis en vaardigheden van de hygiëne en van het voorkomen van besmettingen. Even begrijpelijk ging het niet over hoe je met kinderen kon spelen of over hoe je met ouders in dialoog kon gaan. Dat laatste was zelfs verboden voor de medewerkers van de kinderopvang.

Later, een heel eind na de Tweede Wereldoorlog, is daar de ontwikkelingspsychologie bij gekomen, ook al bleef de hygiënische vakkennis uiterst belangrijk en bleef ze de professionaliteit van de medewerkers in de kinderopvang beheersen. Het was een eerder technische invulling van professionaliteit: medewerkers werden technieken aangeleerd om kinderen een badje te geven, te verluieren, gezonde voeding te bereiden en dergelijke. Voor de interacties met de kinderen, tussen kinderen onderling en met de ouders was weinig of geen aandacht.

Vanaf de jaren zeventig gingen in Vlaanderen steeds meer stemmen op om te pleiten voor hogere opleidingen. Het algemene gevoel was dat de bestaande opleidingen, op het niveau van het beroepsonderwijs, niet volstonden. Tegen het eind van de 20ste eeuw was er bovendien een algemene consensus gegroeid dat de kinderopvang niet enkel opvang mocht zijn, maar ook een volwaardig opvoedingsmilieu. En met het decreet van 2014 is nu ook wettelijk verankerd dat de kinderopvang drie evenwaardige functies heeft: een economische, een pedagogische en een sociale. Tezamen met het overweldigende wetenschappelijke bewijs dat voorschoolse voorzieningen een grote invloed kunnen hebben op de latere ontwikkeling, dat dit afhangt van de kwaliteit en dat de kwaliteit afhangt van de competenties van het personeel, zorgde dat ervoor dat de professionaliteit van de medewerkers in de kinderopvang een van de meest centrale beleidsvraagstukken werd.

Verskillende evoluties hebben evenwel geleid tot een omgekeerde tendens: een tendens tot deprofessionalisering. In de jaren tachtig kende de kinderopvang een spectaculaire uitbreiding van het aantal plaatsen. Die uitbreiding werd quasi uitsluitend gerealiseerd door gezinsopvang, gelegitimeerd door wat de Engelsen een 'home as heaven'-ideologie noemen. Als iemand een goede moeder is, zal ze per definitie ook wel een goede onthaalmoeder zijn, zo was de idee. Onderzoek toont evenwel dat dit niet zo is, omdat het zorgen voor een groepje kinderen van verschillende gezinnen iets heel anders is dan de zorg dragen voor de eigen

kinderen. Dat betekent niet dat de gezinsopvang van mindere kwaliteit zou zijn, maar wel dat die opvang nieuwe uitdagingen stelde op het vlak van opleidingen en bijscholingen. De tweede uitbreidingsgolf was die van de kleine private voorzieningen. Beide vormen van kinderopvang vereisten geen enkele vooropleiding en amper enige bijscholing. Het gevolg was dat tegen de eeuwwisseling zowat twee derde van het aantal kindplaatsen gerund werd door mensen zonder enige opleidingsvereiste.

In het andere derde, de erkende en gesubsidieerde kinderdagverblijven, werden wel (iets) strengere opleidingsvereisten gesteld en schakelde men over naar een verplicht zevende jaar beroepsonderwijs. Dat ging historisch evenwel samen met een verlenging van de leerplicht, en vandaag is er een algemene consensus dat deze opleiding niet meer volstaat om te beantwoorden aan wat de samenleving van de kinderopvang verwacht.

En zo komen we weer tot een fundamentele beleidsparadox. Er is een algemene consensus dat de kinderopvang ook een belangrijke pedagogische taak heeft. De tijd dat een minister, op de vraag naar betere opleidingen, kon repliceren met: “Moet ik dan mijn moeder met terugwerkende kracht ontslaan?”, ligt voor goed achter ons. Er is overtuigend wetenschappelijk bewijs dat opleiding en bijscholing belangrijk zijn, net als de arbeidsvoorwaarden. En tegelijk is het precies het omgekeerde wat er op het terrein is gebeurd.

Daar lijkt in de jaren na 2020 enige verandering in te komen. De overheid maakte middelen vrij om de minst gesubsidieerde groepsopvang (waar ook de minst gekwalificeerde medewerkers zijn) te laten overgaan naar betere subsidievoorwaarden, met betere kwalificatievoorwaarden (het zevende jaar beroepsonderwijs, waarover we het evenwel eens zijn dat het niet meer volstaat). Drie hogescholen hebben een bacheloropleiding ingericht, gespecialiseerd in de pedagogiek van het jonge kind, waar jaarlijks vele tientallen jongeren afstuderen. Na meer dan tien jaar opleidingen zonder financiering voor de sector om deze mensen ook tewerk te stellen, zijn er middelen vrijgemaakt om meer dan tweehonderd van die ‘pedagogische coaches’ tewerk te stellen. En een ‘Toekomstgroep’, samengesteld uit werkgevers, werknemers, organisatoren en experts, op initiatief van minister Crevits, werkte een plan uit om fundamentele stappen vooruit te zetten inzake de professionalisering. Mede onder invloed van deze Toekomstgroep is een dossier in de maak voor de invoering van een grauaat voor de kinderopvang (niveau 5). Dat biedt kansen om de historische

paradox van de deprofessionalisering om te buigen. Dat is ook hoogstnoodzakelijk. Want een lage professionalisering gaat steeds samen met een laag aanzien van het beroep en dat betekent dan weer dat er steeds minder mensen nog bereid zijn om dat beroep uit te oefenen.

Hoop

Reeds in 2008 publiceerde het studiecentrum van UNICEF het gekende 'Child Care Transition Report'. Daarin kwam het tot het besluit dat nooit eerder in de geschiedenis een meerderheid van de kinderen een meerderheid van de tijd buitenshuis werd opgevoed en opgevangen, zoals dat nu het geval is in de westerse wereld. Dat biedt werkelijk ongeziene mogelijkheden om elk kind maximale kansen te bieden om zijn of haar talenten te ontplooien. Of we die mogelijkheden al dan niet benutten, zo beklemtoonde het rapport, zal afhangen van de beleidsbeslissingen die genomen worden.

We zijn nu vele jaren later. Intussen hebben we in de praktijk bijzonder hoopgevende initiatieven zien bloeien. We zagen de voorbije jaren kinderdagverblijven ontstaan en groeien die de diversiteit omarmen, laaggeschoolde medewerkers aanwerven en hen een kwalificerende opleiding laten volgen terwijl ze aan het werk zijn en ook nog eens een pedagogische kwaliteit realiseren, waar men vanuit het buitenland graag naar komt kijken. We zagen kleuterscholen die ouders mee in de praatronde uitnodigen om zo beter de diversiteit aan talen en aan talenten van de kinderen tot hun recht te laten komen, scholen waar de medewerkers van verschillende klassen samen een hecht team vormen onder een inspirerende leiding, waar de oudste kleuters buddy's worden van de jongste kleuters en zo hun socialisering bevorderen. We zagen experimenten waarin men met een 'doorgaande lijn' tussen kinderopvang en kleuterschool het 'split system' in vraag stelde en een pedagogiek van 'educare' ontwikkelde, waar leren en zorgen geïntegreerd zijn. We zagen ouders en kinderbegeleiders hand in hand de straat op gaan om betere kwaliteit te eisen. Overal in Vlaanderen (en ook elders natuurlijk) kan je praktijkwerkers zien die zelf innoverende pedagogiek maken. En dat geldt ook voor opleiders. Docenten in de opleiding Pedagogiek van het Jonge Kind overleggen met hun collega's die toekomstige kleuterleraren opleiden om van elkaar te leren en samen te zoeken hoe ze studenten kunnen helpen zorg en leren te integreren, of hoe ze studenten kunnen voorbereiden op

een dialoog met ouders in contexten van diversiteit. Ook in andere opleidingen zijn gedreven leraren op zoek naar manieren om inhouden van de opleidingen aan te passen aan wat we vandaag van de voorschoolse voorzieningen verwachten.

Ook op het lokale beleidsvlak zien we innovaties. Beleid dat investeert in duurzame pedagogische begeleiding, eerder dan wat korte cursussen hier en daar. Beleid dat werk maakt van gelijke toegankelijkheid, ondanks de schaarste. Of waar kleuterschool en OCMW zo samenwerken dat materiële en immateriële noden van de gezinnen met elkaar verbonden worden. Ook op dat vlak zien we een verscheidenheid aan experimenten groeien.

Tot en met op het vlak van het Europese beleid is er vernieuwing zichtbaar. De Raad van Europa heeft in 2018 een bijzonder helder en concreet advies aan de lidstaten gepubliceerd en ontwikkelde een reeks van 22 concrete indicatoren voor kinderopvang en kleuterschool waaraan de lidstaten zich kunnen spiegelen. Europa paste de Barcelona-normen aan en stelde dat kwaliteit even belangrijk is als kwantiteit. En met het Kindgarantie-initiatief vraagt het dat de lidstaten meer werk maken van de toegankelijkheid van kinderopvang en kleuterschool voor kinderen in armoede.

Kortom, er zijn vele redenen om te hopen op een goede toekomst van de voorschoolse voorzieningen en dus ook op een goede toekomst voor de kinderen. Maar uit het voorgaande zal tegelijk ook duidelijk zijn dat er tussen die droom en daad nog heel wat praktische en ook wettelijke bezwaren uit de weg geruimd dienen te worden.

Laatste beschouwing

De ondertitel van dit boek is 'Naar een pedagogiek van de voorschoolse voorzieningen'. En toch gaat het verder niet (of weinig) over hoe concreet te handelen met kinderen tussen nul en zes jaar. Of over ontwikkelingsgebieden. Het gaat wel over wat de pedagogiek fundeert: een reflectie die moet helpen om een eigen visie te ontwikkelen op waar voorschoolse voorzieningen toe dienen, hoe ze opgevat kunnen worden.

In de volgende hoofdstukken bieden we een historische achtergrond bij actuele pedagogische vraagstukken over de voorschoolse voorzieningen. Dat

historische perspectief laat zien dat de dingen ooit anders waren en dus ook anders *kunnen* zijn. De manier waarop vandaag de voorschoolse voorzieningen functioneren, is geen onveranderlijk gegeven, net zoals de geschiedenis geen onafwendbare en noodzakelijke afwikkeling van evenementen is. Op die manier laat de geschiedenis zien dat de dingen niet noodzakelijk hoeven te zijn zoals ze zijn. De manier waarop kinderopvang en kleurschool ons voorkomen, is immers een constructie van mensen. En dus een gevolg van de keuzen die mensen maakten. En die keuzen zijn ingegeven door wat mensen op een bepaald moment denken dat goed is voor kinderen, voor gezinnen en voor de samenleving.

Uit de volgende hoofdstukken zal duidelijk worden dat wat in het belang is van kinderen, gezinnen en de samenleving steeds verankerd is in een welbepaalde historische, sociale, economische en politieke context. Dat kan ook niet anders. Het is immers afhankelijk van het beeld dat men heeft over wat 'het goede leven' is, over hoe men denkt dat de samenleving het best georganiseerd wordt, wat men eerlijk of fair vindt, hoe men vindt dat vrijheid en gelijkheid zich tot elkaar moeten verhouden, hoe men denkt dat een democratie het best functioneert, ... En al die zaken kunnen onmogelijk wetenschappelijk vastgelegd worden. Wetenschap en de constructie van wat we als waar beschouwen, staat zelf immers ook niet los van de samenleving waarin de wetenschappers ingebed zijn. Wat men waardevolle wetenschap vond, toen de kindersterfte 20% en meer bedroeg, is uiteraard niet hetzelfde als wat men waardevolle pedagogische kennisconstructies vond toen de economische crisis toesloeg en hersenen een belangrijkere economische troef bleken te zijn dan handenarbeid.

Dat betekent dat de hedendaagse klemtoon op het economisch rendement van de voorschoolse educatie niet de enige invalshoek moet of kan zijn. We kunnen ervoor kiezen om de kleuterschool te zien als een voorbereiding op het latere leren en de kinderopvang te zien als een voorbereiding op de kleuterschool. Maar we kunnen er ook voor kiezen om de voorschoolse voorzieningen te zien als plekken waar kinderen en volwassenen elkaar ontmoeten. Er zijn kinderdagverblijven en kleuterscholen die deze keuze gemaakt hebben en dat vertaalt zich in de inrichting, in de organisatie en in de opleidingen en bijscholingen van de medewerkers. Er zijn ook voorzieningen die zich beschouwen als plekken waar democratie geoefend wordt en waar men zoveel mogelijk met de kinderen in de lokale samenleving participeert en die lokale gemeenschappen ook in de opvang en de school laat participeren. Er zijn ook plaatsen waar de voorschoolse

voorzieningen plekken zijn van culturele productie. En nog vele andere keuzen zijn mogelijk, ook keuzen waar we vandaag nog niet aan denken, de *untested feasibilities* of nog niet uitgetroefde mogelijkheden waar de bekende pedagoog Paulo Freire het over had.

Hoe dan ook, voorschoolse voorzieningen zullen altijd plaats vinden waar objectieve kennis en wetenschap in dialoog moeten gaan met meningen en subjectieve waarden en normen. Waar het intieme van het gezin in dialoog gaat met de publieke sfeer. Waar individuele verlangens onderhandeld worden met het algemene belang. Waar 'de staat van het kind' met zijn meest individuele eigenschappen en noden samengaat met 'het kind van de staat', met zijn gedeelde opvoedingsverantwoordelijkheid.

Dat is waar pedagogiek over moet gaan: over het individu en de gemeenschap, over relaties, over de relatie tussen kinderen en wereld en hoe we kinderen ondersteunen om zelf die wereld vorm te geven.